

УДК 340+371.4

Тематичний розділ: Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

О.М. Нестеренко

викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук,
Таврійський державний агротехнологічний університет

ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СПЕЦИФІКУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У РІЗНИХ ТИПАХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Статтю присвячено аналізу основних факторів, які визначають специфіку правового виховання у різних типах правових систем. Розглянуто вплив правового менталітету, правової традиції та патріотичного виховання на рівень правової вихованості народу різних зарубіжних країн. Сформовані пропозиції щодо врахування позитивного досвіду зарубіжних країн для формування належного рівня вітчизняної правової свідомості.

***Ключові слова:** правове виховання, правовий менталітет, правові традиції, патріотичне виховання, правосвідомість.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблема ефективності правових приписів стає для суспільства дуже актуальною. Ставши на шлях демократичних правових реформ, держави пострадянського простору зіткнулись з багатьма невирішеними по суті питаннями, основними з яких є: Як досягнути, якщо не повної, то хоча б відносної рівноваги між якісними показниками рівня нормативно-правових актів з точки зору юридичної техніки та показниками їх реального здійснення? І чи в основі правового нігілізму знаходиться не сприйняття (чи неправильна оцінка) діючого права? Для вирішення цих питань є доцільним звернутись до досвіду зарубіжних країн і тих факторів, які визначають специфіку правового виховання різних типів правових систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив правового менталітету та правової традиції на рівень правової вихованості народу тієї чи іншої країни уже

тривалий час досліджується зарубіжними та вітчизняними науковцями, серед яких можна згадати М.М. Алексеєва, С.С. Алексеєва, Г. Дж. Бермана, І.О. Ільїна, В.К. Мамутова, В.С. Нерсисянца, Ю.М. Оборотова, І.Б. Орлова, Н. Рулан та ін. Незалежно від наявності великої кількості досліджень такі категорії, як правовий менталітет та правова традиція, все одно викликають особливий інтерес у сучасній юридичній науці.

Метою статті є аналіз основних факторів, які визначають специфіку правового виховання у різних типах правових систем.

Виклад основного матеріалу. Головними факторами, які визначають специфіку виховання у різних типах правових систем є наявність специфічних правових традицій і правового менталітету, тому що саме традиції та свідомість народу накладає відбиток на формування правової системи тієї чи іншої країни.

Для більш глибокого розуміння й вивчення поставленої проблеми слід розглянути, що ж являють собою у категоріальному й змістовному аспектах правова традиція й правовий менталітет.

Ю.М. Оборотов стверджує, що сучасна характеристика правосвідомості пов'язана з використанням поняття менталітет. Правовий менталітет дозволяє відзначити сталі психологічні риси по відношенню до права та державної влади в існуючій конкретній правовій культурі [1, с. 52].

Саме за допомогою правового менталітету юридична наука відрізняє у правовій реальності західну правову ментальність, східну правову ментальність, південну, північну правову ментальність тощо. Правова ментальність – вияв різних складових загальної правової культури етносу, який, перебуваючи в тісному зв'язку з правосвідомістю, набуває відповідного індивідуального стану. За допомогою такої правової конструкції юридична наука має можливість ґрунтовно дослідити будь-яку правову формацію, її правову спадщину, доктрини тощо.

У більшості європейських країн термін «правовий менталітет» почав активно використовуватися в науковій літературі лише з середини ХІХ століття і звучить різними мовами майже ідентично. Приміром, англійською мовою «mentality» -

це розвиток розуму, склад розуму, німецькою «die mentalitat» - склад розуму, образ мислення, спосіб мислення [2, с. 158]

Одним з перших досліджуваних термін використав американський філософ Ральф Емерсон у 1856 р. Мислитель розкрив зміст поняття менталітету під час вивчення основного метафізичного значення душі як першоджерела цінностей та істин. У результаті поняття «менталітет» почали використовувати представники соціології та інших напрямів філософії [3, с. 19].

У сучасних англійських словниках термін «mentality» інтерпретується так: «якість розуму, характерна для окремого індивіда чи класу індивідів»; «узагальнення усіх характеристик, які розрізняють розум»; «спосіб чи сила розуму», «образ думок, напрям чи характер мислення»; «сума розумових здібностей та можливостей» [4, с. 28]. Тобто можна зробити висновок, що в зарубіжній словниково-довідковій літературі менталітет асоціюється із процесом мислення, яке ототожнюється з певним соціумом чи окремим його представником.

Необхідно вказати, що поняття «менталітет», яке використовували західні вчені, трактувалося настільки неоднозначно, що Ж. Ле Гофф запропонував змиритися з цією невизначеністю, оскільки, на думку дослідника, «саме в ментальності відображається його всеохопність і багатозначність» [5, с.40].

Таким чином, в правовому менталітеті закладено специфічні способи сприйняття і розуміння етносом свого внутрішнього ціннісно-справедливого світу, своєрідну «душу народу», те що пронизує всі сфери життєдіяльності людей.

Якщо говорити окремо про правові традиції, то в юридичній літературі пропонуються наступні визначення цього терміну:

«1. Правові традиції – відтворюючі змістоутворюючі принципи права, які забезпечують традицію й сприйняття попереднього правового досвіду, а також – орієнтація правової дійсності на укріплення, відновлення правового спадку.

2. Правові традиції – єдність історично сформованого, критично осягнутого колективного досвіду правової дійсності, заснованого на пануючих у суспільстві

уявленнях про право й справедливість, збереження й відновлення якого забезпечує сталість всієї правової системи і її поступовий «плавний» розвиток.

3. Правова традиція – сукупність правових знань, правового досвіду, досягнутого попередніми поколіннями й сприйнятого на теперішньому етапі розвитку права, які впливають на духовну сферу життя правової системи держави, правосвідомість її громадян.

4. Правова традиція – виражений у соціально-організаційних колективах досвід, що акумулює правові цінності, які в певних просторово-часових рамках передаються від одного покоління до іншого й набувають сталих форм свого зовнішнього вираження, опосередковуючись при цьому державно-правовому просторі даного суспільства» [6, с. 50]

Ю.М. Оборотов вважає, що правова традиція становить зв'язок часів, соціальне (правове) спадкування [7, с. 61]. Ю. Лобода розуміє правову традицію як закономірності розвитку сфери правового буття суспільства й одночасно – як принцип, ідею й тенденцію розвитку правової складової соціальної організації [8, с. 87].

Всі ці визначення правової традиції певним чином доповнюють один одного.

На основі визначень правового менталітету й правової традиції можна виділити наступні їх спільні риси: 1. Історичність – вони виступають результатом тривалого історичного розвитку. Правова традиція й правовий менталітет змінюються досить повільно і їх вивчення «вчить як повільно крокує історія»; 2. В правовому менталітеті й в правовій традиції суспільства містяться вихідні етичні й культурно-історичні основи національної правової культури; 3. Правовий менталітет і правова традиція мають поліструктурну систему. Основними компонентами цих систем виступають: правові цінності, правові символи, традиції права тощо; 4. Практична направленість – перевірений поколіннями досвід правового регулювання суспільних відносин, якій орієнтує суспільство на те, що із правового арсеналу попередніх поколінь слід розвивати, а від чого варто відмовитись; 5. Наявність спільних домінант, які впливають на формування правового менталітету й правової традиції суспільства [9, с. 13].

Правовий менталітет формується під впливом правової традиції. При цьому головною відмінністю правового менталітету виступає його етноправова природа. Правовий менталітет – це етнічний феномен, в основі формування якого виступає певний історико-цивілізаційний простір із усталеними культурно-правовими стереотипами, цінностями й традиціями.

Правові традиції – завжди існуюча даність, що містить у стислому вигляді попередній людський досвід, який передається із покоління в покоління й набуває усталених форм зовнішнього вираження в державно-правовому просторі даного суспільства.

Спільними рисами правової традиції й правового менталітету є те, що вони мають стійкий характер, змінюються досить повільно у порівнянні із соціальними процесами й майже не залежать від ідеологічного тиску.

Диференціація понять «правова традиція» й «правовий менталітет» є досить умовною, де правовий менталітет, який за своїм походженням є соціально-адаптивним феноменом, накладає певний відбиток на правову традицію, тим самим заглиблюючи її в національні рамки й виділяючи її самотність серед інших правових традицій. Правовий менталітет торкається складної багатшарової сукупності механізмів і способів дій, які тісно пов'язані із багатовіковою культурою, традицією того чи іншого народу, їх набутими чи закріпленими способами реагування на зміни зовнішнього світу, що визначають поведінку суспільства. Правовий менталітет зберігає особливу ідентичність, невичерпні внутрішні сили, які коріняться в правовій традиції.

Специфіка правового виховання у правових системах країн Заходу обумовлюється тим, що народи проходили століттями через культуру римського права, середньовічного міста та ін. Германо-романська система права розвивалась в умовах децентралізації суспільного управління, наявності демократичних традицій, домінування охоронюваного законом індивідуалізму.

Такий акцент на особистість (громадянина) та її права в країнах Європи та США обумовлене притаманним їм ліберально-демократичним традиціям. Саме суспільство вільних, рівних в правах громадян чи громадянське суспільство

може протистояти державі, захистив себе таким чином від пригнічення з боку останнього.

Західна правова культура, яка ґрунтується на раціоналізмі, покладається на самодостатність правових норм і як правило абсолютизує їх. Тому на Заході право частіше всього диктує етику поведінки.

Характерною особливістю західної правової ментальності є поважне ставлення до права, перш за всього, як до діючого закону, чому активно сприяла католицька релігійна традиція. Виходячи з західного праворозуміння, «закон є закон», що багато в чому обумовлено переваженням розуму (раціональності) над духовністю (моральністю). Західна людина навряд чи буде порівнювати закон та моральність чи думати, відповідає цей закон традиції, тому що таке некритичне відношення до закону (якщо це закон, то він не може бути несправедливим) притаманне для цієї правової традиції і є ядром західноєвропейського правового менталітету.

В юридичній літературі неодноразово зверталась увага на те, що, коли в правовій системі існує криза правових цінностей, то правовий менталітет стає виразником нігілізму. Як відмічає С. Павлов, «Подібна ситуація спостерігається в правовій системі України, коли вікове перебування в бездержавному національному стані, наявність в Україні тотальних режимів, безперечно, вплинули на народ і призвели до трансформації, до глибинних «тріщин і корозій» у сформованій тисячоліттями національній правовій спадщині українців. За таких обставин український народ переймав негативні проєкції домінуючих культур, зокрема комплекс неповноцінності (культурної, моральної й правової), негативний стереотип українця постійно нав'язували в правову ментальність польська влада – як «різуна», «гайдамаки», «бандита»; спочатку імперська Росія, пізніше комуністична, радянська влада – як «хохла малороса», «заробітчанина», «бендери» тощо. Все це заклало у внутрішній суб'єктивно-правовий ментальний склад українця стереотипи млявого, дикуватого, приниженого, примітивного, жадібного й безвольного селянина-роботяги. Внаслідок цього в правовій системі України переважно панує менталітет із такими рисами, як повна недовіра до сили

права, справедливості, негативне відношення до державної влади і її представників, песимізм тощо» [10, с. 37].

Специфіка правового виховання у різних типах правових систем світу багато в чому залежить від особливостей розуміння патріотизму в цих країнах.

Патріотизм виховує у людини почуття громадянськості. Громадянськість визначається як духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією. Вона повинна проявлятися не тільки у усвідомленні своєї приналежності до даної країни, а й у активних діях, спрямованих на виконання своїх громадських обов'язків перед суспільством і державою. Громадянськість виступає критерієм особистісної зрілості. Громадянськість пов'язана також з формуванням розвинутої правосвідомості: законослухняності, правової культури.

Сучасні підходи до патріотичного виховання, наприклад, у США та інших країнах Заходу знаходяться у тісному взаємозв'язку з питаннями правового виховання, оскільки розвиток відчуття поваги до історії країни у загальній системі виховання взаємопов'язано зі знанням та дотриманням законів у повсякденному житті.

Не дивлячись на загальні підходи до виховання патріотизму в зарубіжних країнах, у кожній країні визначаються власні, індивідуальні підходи, які відповідають рівню розвитку держави і суспільства. В країнах Заходу розглядаються питання формування відповідальних громадян, підкреслюється, що проблеми виховання повинні будуватись навколо загального національного проекту виховання.

Один із аспектів, на який особливо звертається увага в системі роботи по вихованню патріотизму в зарубіжних країнах на сучасному етапі – це вивчення проблеми збереження миру та попередження війн, які здійснюються як через традиційні предмети у освітніх закладах, так і спеціальні курси.

У другій половині ХХ ст. у зарубіжних країнах особлива увага приділялась військово-патріотичному вихованню молоді при утворенні професійних армій. При цьому максимально враховувалась сукупність поглядів на мету і характер

можливої війни, на підготовку до неї країн і збройних сил, а також способів її ведення [11, с. 242].

Наприклад, у США у зміст виховання патріотизму додатково включались такі елементи, як формування та розвиток позитивної мотивації до воїнської служби, організація здорового образу життя, фізичне виховання молоді [11, с. 242].

У данний час серед факторів, які здійснюють вплив на комплектування збройних сил у США, її якість і у кінцевому результаті на обороноздатність країни, велике значення мають заходи по військово-професійної орієнтації та підготовки молоді до військової служби. У її проведенні приймають участь органи виконавчої влади, військове командування, військово-учбові заклади, фахівці з вербування та професійного добору. Використовуються різні засоби: телебачення, радіо, друк, Інтернет і такі форми, як військово-професійна інформація, агітація та пропаганда, консультування. Юнаки та дівчата, зацікавленні у службі, не припиняючи навчання у цивільних вузах, проходять курс підготовки, при якій їм надається матеріальна підтримка [11, с. 243]. Не дивлячись на те, що провідна роль у підготовці офіцерів у США відводиться військовим училищам, найбільш багаточисельним (по кількості випускників) джерелом поповнення офіцерського корпусу є цивільні учбові заклади, які здійснюють позавійськову підготовку на підставі закону про національну оборону, яка передбачає створення військових відділів при середніх та вищих навчальних закладах.

У Франції у відповідності з Конституцією країни, Кодексом про загальну національну повинність для молоді відкрито понад 220 центрів, де проходять попередню підготовку юнаки, які досягли призовного віку [11, с. 243]. Значна увага приділяється і підвищенню рівня допризовної підготовки, при цьому використовуються різноманітні форми роботи: пропагується військова політика Франції, молодь вивчає внутрішню та зовнішню політику держави, історію її збройних сил, розробляються заходи з укріплення зв'язків між армією та суспільством.

В Італії важлива роль у забезпеченні патріотичного впливу на молодь відводиться системі суспільних організацій колишніх військовослужбовців, які пропагують військові традиції.

У Великобританії патріотичне виховання побудоване на ознайомленні з військово-історичними традиціями, популяризації армійської служби.

Німецькі військові вчені при організації патріотичного виховання покладають особливу відповідальність на молодих людей, які відслужили в армії, вважаючи, що, повернувшись у цивільне суспільство, вони покликані сприяти не тільки забезпеченню його подальшого благополуччя, але і розвитку виховних традицій.

Сусідні країни, зокрема Польща, мають значні напрацювання у сфері патріотичного виховання населення. Так польським урядом розроблена і реалізується програма, яка має назву «Патріотизм завтрашнього дня». Відповідно до неї у різних містах Польщі місцева влада влаштовує дні національного прапора. У агітаційних роликах на телебаченні та на радіо лунають пісні, які обіцяють, що Польща перетвориться на державу, що базуватиметься на принципах верховенства права, солідарності та справедливості. Програма спрямована здебільшого на молодих людей, яких закликають залишатися на Батьківщині і будувати тут своє майбутнє. Патріотичне виховання у Польщі розпочинається з дошкільного віку. Дітей ще з садочка вчать, як виглядає прапор, вчать національного польського гімну, виховують у них локальний патріотизм. Дошкільнят водять по музеях рідного міста, показують пам'ятники, знайомлять з місцевими героями, з місцевими традиціями. Дитину вчать розуміти, ким вона є, пізніше її почуття патріотизму розширюється до містечка, згодом до воєводства, і врешті – до держави загалом.

Таким чином, можна зробити висновок, що формування патріотизму у зарубіжних країнах здійснюється згідно розвитку історичних, культурних, моральних, ідеологічних та життєвих цінностей і його зміст ґрунтується на релігійних і сімейних підходах з активною участю держави. Будь яке суспільство і держава формують структуру суспільних відносин, виробляють систему

матеріальних та духовних цінностей, за допомогою яких і регулює ці відносини, у тому числі впливають на громадян в процесі їх виховання.

Висновки. Аналізуючи все вищенаведене, можна виділити три основні фактори, які визначають специфіку правового виховання у різних типах правових систем: 1. Правовий менталітет, який являє собою історично сформовану систему основних правових принципів, що лежать в основі сприйняття суб'єктом (суспільством чи соціальною групою) правової реальності, що і визначають їх подальші реакції на об'єкти державно-правової дійсності та обумовлюють специфіку правового виховання різних правових систем світу. 2. Правова традиція, що є правовим досвідом кожної держави світу, передає майбутньому загальнокультурні цінності в праві, впливає на уявлення в суспільстві про право й справедливість, має також безпосередній вплив на особливості форм, методів, видів та способів правового виховання, які використовуються у певній державі. 3. Особливості патріотичного виховання, які тісно пов'язані з питаннями правового виховання, адже розвиток відчуття поваги до історії країни у загальній системі виховання взаємопов'язано зі знанням та дотриманням законів у повсякденному житті.

Для підвищення ефективності права в національному вітчизняному просторі доцільно доповнювати юридичний фактор культурно-історичними факторами національного правового менталітету, правових традицій та патріотизму, які повинні активно залучатись вітчизняним законодавцем в сферу правотворчості.

Список використаної літератури:

1. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): Экзамен. Справ. – О.: Юрид. Л-ра, 2005. – 184 с.
2. Пушкарев Л.Н. Что такое менталитет? Исторические заметки/ Л.Н. Пушкарев// Отечественная история, 1995. № 3. – С. 158-166
3. Шаронова Е.А. Менталитет личности: философско-этический анализ: дисс. ... канд. филос. наук/ Е.А. Шаронова. – Уфа, 1999. – 148 с.

4. Лубский Р.А. Политический менталитет: методологические проблемы изучения и российские реалии: дисс. ... канд. фил. наук/ Р.А. Лубский. – Ростов н/Д., 1999. – 190 с.
5. История ментальностей. Историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1996. – 225 с.
6. Сулипов Р.С. Понятие и признаки правовых традиций: теоретический аспект/ Р.С. Сулипов// Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2010. - № 4. – С. 48-54
7. Оборотов Ю.М. Традиції і новації у правовому розвитку: монографія. \ Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – 160 с.
8. Лобода Ю.Н. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу)/ Ю.Н. Лобода. – Л.: Наука, 2009. – 280 с.
9. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет і правова традиція: співвідношення й взаємодія/ В.С. Кобко-Одарій // Науковий вісник публічного та приватного права. – Вип. 6, том 1, 2016 – С. 12-15;
10. Павлов С.С. Правовий менталітет та правова традиція/ С.С. Павлов // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 54, 2006. – С. 35-37;
11. Агапова Г.В. Исторические аспекты патриотического воспитания и особенности развития патриотизма в зарубежных странах/ Г.В. Агапова// Гуманитарные науки. Психология и педагогика. – 2007. – С. 240-243.

Нестеренко Е.Н. Факторы, определяющие специфику правового воспитания в разных типах правовых систем

Статья посвящена анализу основных факторов, определяющих специфику правового воспитания в различных типах правовых систем. Рассмотрено влияние правового менталитета, правовой традиции и патриотического воспитания на уровень правовой воспитанности народов различных зарубежных стран. Сформулированы предложения по учету положительного опыта зарубежных стран для формирования надлежащего уровня отечественного правового сознания.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовой менталитет, правовые традиции, патриотическое воспитание, правосознание.

Nesterenko O.M. Factors that recognize the specifics of legal education in different types of legal systems

The article is devoted to the analysis of the main factors that determine the specifics of legal education in various types of legal systems. The influence of the legal mentality, legal tradition and patriotic education on the level of legal upbringing of the people of various foreign countries is examined. Proposals have been made to take into account the positive experience of foreign countries for the formation of an appropriate level of domestic legal consciousness.

Key words: *legal education, legal mentality, legal traditions, patriotic upbringing, sense of justice.*